

УДК 340.132.83

Багнюк Г. І., асистент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті досліджується проблема трансформації європейських стандартів прав і свобод людини в правову систему України. Визначається роль міжнародного права у національному законодавстві України та порядок взаємодії внутрішньодержавного (національного) права та міжнародного права.

В статье исследуется проблема трансформации европейских стандартов прав и свобод человека в правовую систему Украины. Определяется роль международного права в национальном законодательстве Украины и порядок взаимодействия внутригосударственного (национального) права и международного права.

In the article the problem of transformation of European standards of rights and freedoms of man in the legal system of Ukraine is explored. The role of international law in the national legislation of Ukraine and order of co-operation of domestic (national) right and international law is determined.

Україна, ставши на шлях розвитку та становлення дійсно суверенної та незалежної країни, неухильно орієнтуючись на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти, приступила до формування державних інституцій, місцевого самоврядування, системи національного права. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, визначає Україну як суверенну і незалежну, демократичну соціальну, правову державу. Основоволожними принципами такої держави об'єктивно виступають верховенство Права, першочергова соціальна цінність прав і свобод людини і громадянина. Саме тому ст. 3 Конституції України підкреслює: "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю".

Актуальність даної теми полягає в дослідженні проблем імплементації європейських стандартів в правову систему України. Загальновизнано, що права і свободи людини давно вже перестали бути суто внутрішньою справою держави. У кожному демократичному суспільстві сьогодні створюються належні умови для застосування норм міжнародного права з питань захисту прав людини, керуючись відповідними принципами і правилами, які закріп-

лені в документах міжнародних та європейських організацій. Тому не випадково в Основний Закон України, як і в конституції інших європейських країн, було імплементовано усі провідні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Дослідженням даної проблематики займались українські та зарубіжні вчені, такі як Антонович М., Антонюк З., Апперс Е., Бахін С., Безлепкін Б., Буроменський М., Буткевич В., Висоцький О., Вільдхабер Л., Гаєва Н., Гіждіван Л., Головатий С., Головченко В., Гом'єн Д., Дженіс М., Донеллі Д., Дроздов С., Євінтов В., Копейчиков В., Куц Г., Маляренко В., Онопенко В., Рабінювич П., Шевчук С. та інші.

На думку відомого українського професора міжнародного права В. Євінтова, система застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку України ґрунтується на таких засадах: 1) норми міжнародних договорів, запроваджені в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування таких норм договорів не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальної трансформації цих норм у внутрішнє законодавство; 2) у разі колізії норм ратифікованого договору та норм національного права перші мають вищу силу над другими і мають право пріоритетного застосування. Забороняється запроваджувати в право України і відповідно застосувати договори, які суперечать Конституції України. Стверджується, що належним чином ратифіковані міжнародні договори відповідають Конституції [1, С. 26].

Проблема співвідношення міжнародно-правового та внутрішньодержавного регулювання виникає при зіткненні двох галузей права – конституційного й міжнародного. У процесі розв'язання цієї проблеми досліджують співвідношення міжнародних стандартів прав і свобод людини з нормами національного права, адже останні забезпечують дії міжнародних стандартів прав людини в конституційному праві. Гносеологічною основою співвідношення права з цього питання є теорія, згідно з якою міжнародні стандарти переважають над нормами національного законодавства і мають бути інтегровані у внутрішньодержавні правові системи. Саме тому в ст. 9 Конституції України зазначено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто є частиною внутрішньодержавного права.

Згідно з Основним законом України на території України діють ратифіковані міжнародні договори, які знайшли своє відображення в Конституції України, це є Загальна декларація прав людини прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права прийняті резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 року, Права людини при

здійсненні правосуддя прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1971 року, Підсумковий акт Наради по безпеці і співробітництву в Європі від 1 серпня 1975 року, Декларація про право на розвиток прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 4 грудня 1986 року, Конвенція про права дитини прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року та інші.

Але щоб вони справді діяли, недостатньо лише назвати їх частиною внутрішньодержавного права. Загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером не є такими, що діють самі по собі, вони сприймаються правовою системою не як норми-регулятори, а як норми-принципи [2, С. 229]. Єдиний шлях їх виконання — видання відповідного законодавчого акта, а не посилання на міжнародні норми права.

Звичайно, не можна не вказати на позитивні сторони конституційного закріплення відсильних норм. Така норма "прямо" зобов'язує державні органи використовувати міжнародні норми у сфері прав людини, при цьому значно спрощуються процес уніфікації, процедура приведення у відповідність норм національного і міжнародного права.

Як же діють та реалізуються міжнародні стандарти у національному праві?

Дія права, як відомо, полягає у впливі на свідомість та волю людей і, зрештою, в упорядкуванні суспільних відносин шляхом визначення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників правовідносин. Реалізація права полягає у втіленні правових норм у практичну діяльність суб'єктів права (індивідуальних і колективних), у результаті чого складається низка заборон, юридичних обов'язків та юридичних прав. Дію норм права обмежено часовими, просторовими та предметно-суб'єктними межами.

Реалізація норми права – це завершальний етап правового регулювання. Норми права реалізуються у межах, в яких діють суб'єкти права. Тому слід розрізняти механізми дії та механізми реалізації міжнародних і внутрішньодержавних нормативно-правових актів, а також взаємопроникнення процесів дії та реалізації цих актів. Без процесу дії не може настати реалізація акта. Проте дія може не перейти в ту чи іншу форму реалізації норми права. Реальне здійснення та захист основних прав людини конкретною особою забезпечується передусім юридичними механізмами, що діють у державі. Тобто правова національна система припускає безпосередню дію належним чином ратифікованих норм міжнародних договорів поряд з національним законодавством, але пріоритет останнього полягає у тому, що саме воно забезпечує засоби реалізації, охорони та захисту прав людини.

Такою є сутність співвідношення норм конституційного права і міжнародних стандартів про права людини.

Таким є і співвідношення норм Конституції України, які стосуються прав і свобод людини, та міжнародних документів про права людини.

Аналіз статей розділу II Конституції свідчить про те, що майже всі статті цього розділу так чи інакше відображають зміст Міжнародної хартії прав лю-

дини, насамперед Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, а також Загальної декларації прав людини.

При цьому автори Конституції сприйняли "ритм" міжнародних документів про права людини, систему й послідовність викладу цих прав і свобод. Проте іноді вони відходили від такої послідовності. Це стосується ст. 51 Конституції, де йдеться про права та обов'язки, пов'язані зі шлюбно-сімейними відносинами. В Основному Законі цю статтю розміщено серед тих, де зафіксовано права, які у вітчизняній і нерідко зарубіжній юридичній науці визначаються як соціально-економічні та соціально-культурні права.

У міжнародному праві відображено інший підхід до визначення прав, що випливають зі шлюбного стану і сімейних відносин: відповідну статтю містить Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 23). Додамо, що в теорії і практиці світового конституціоналізму відповідні права часом зараховують до категорії природних. Саме зміст головних міжнародних документів про права людини визначив зміст II розділу Конституції України, забезпечивши тим самим його демократичне наповнення. У тексті Конституції можна знайти і прямі запозичення з міжнародних документів: "Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню" (ч. 2 ст. 28 Конституції). Це, по суті, текст ст. 5 Загальної декларації. Пряме текстуальне запозичення зі ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права містить ст. 48 нашого Основного Закону: "Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло".

Зазначені змістовні і навіть текстуальні збіги II розділу Конституції України і головних міжнародних документів про права людини є позитивним явищем, що засвідчує спрямованість нашої держави на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у відповідній сфері. До того ж Україна є стороною практично всіх міжнародних договорів про права людини загального характеру. А це ставить вимоги до національного права, зокрема до змісту Основного Закону.

Проте в деяких випадках положення Конституції України істотно відрізняються від близьких за формулюваннями положень міжнародних документів. Іноді таку відмінність не можна трактувати на користь Основного Закону. Наприклад, у його ст. 58 записано: "Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи". Виникає питання: чи стосується це конституційне положення сфери цивільно-правового регулювання? Характерно, що у міжнародних документах у відповідних випадках йдеться про кримінальний закон (наприклад, ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

У Конституції України можна знайти положення, яких немає у міжнародних документах про права людини. Це зумовлено насамперед тим, що вони

мають різне регламентне призначення. З іншого боку, міжнародні документи про права людини загального характеру (саме з них складається Міжнародна хартія прав людини) визначають загальні стандарти у відповідній сфері. Тому їх положення сформульовані у загальній формі, без юридичної конкретики. І хоч у такий само спосіб характеризуються норми конституцій, рівень узагальненості у міжнародних норм об'єктивно вищий. До того ж у нашому Основному Законі акцентовано на прямій дії його норм, що також позначається на формальних ознаках останніх.

У деяких випадках відсутність у міжнародних документах про права людини положень, які були б аналогами тим, що наявні в Конституції України, пояснюється, дією фактора часу. Сказане стосується конституційного закріплення окремих так званих прав останньої генерації. До таких віднесено, зокрема, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зафіксоване у ст. 50 Основного Закону. Такого права немає в текстах головних міжнародних документів. Коментуючи наш офіційний конституційний проект, дехто із зарубіжних експертів звертав увагу на нереальний характер сформульованого як імператив права особи на відшкодування шкоди, завданої порушенням щойно зазначеного права. На думку цих експертів, фіксація на конституційному рівні права на таке відшкодування може створити великі складнощі для різноманітної економічної діяльності.

Зовсім іншими обставинами зумовлена поява в Конституції положення ст. 23, де, зокрема, записано: "Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей". У науці конституційного права подібні за змістом положення визначаються як право загальної свободи. Поява в тексті Основного Закону цитованого положення тісно пов'язана з іншим, що міститься у його ст. 22: "Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпним. Наведене положення ст. 23 Конституції України практично збігається за текстом з положенням першого абзацу статті 3 Основного Закону ФРН 1949 р. Характерно, що Конституційний Суд ФРН визначив це положення як таке, що доповнює інші конституційні положення щодо прав і свобод. Федеральний Конституційний Суд шляхом тлумачення згаданого положення заповнює прогалини в тексті Основного Закону, "відкриває" конституційні права, які прямо не вписані в цьому тексті. У такий спосіб діє і Конституційний Суд Угорщини щодо ст. 54 чинної Конституції Угорщини, де записано, що "кожен має невід'ємне право на... людську гідність". І за текстом першого абзацу ст. 28 Конституції України "кожен має право на повагу до його гідності". Очевидно, тут міститься ще одне формулювання права на загальну свободу.

Порівнюючи розділ II Конституції України і головні міжнародні документи про права людини, не можна не звернути увагу на той факт, що вони різні за юридичним інструментарієм, використаним при їх укладанні. Зокрема, йдеться про так звану юридичну техніку.

Наприклад, у міжнародних документах сказано про право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18 Загальної декларації, ст. 18 Міжнародного пакту

про громадянські і політичні права, ст. 9 Європейської конвенції). В Основному Законі України ці права "розведені": у ст. 34 йдеться про "право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань", що за змістом значно ширше згадуваної свободи думки, а у ст. 35 – про "право на свободу світогляду і віросповідання". Такий підхід відповідає усталеній конституційній традиції.

Ще одним прикладом може бути положення міжнародних документів про право на свободу мирних зборів і асоціацій (ст. 20 Загальної декларації, ст. 11 Європейської конвенції). Таке поєднання можна вважати певним чином виправданим, адже згадані свободи – мирних зборів і асоціацій – зазвичай, тісно пов'язані в реальному державно-політичному житті. У Конституції України вони зафіксовані відповідно у статтях 36 і 39, що також є традиційним з позицій конституційного права. Роз'єднання відповідних прав у Конституції дає змогу докладніше регламентувати їх. Зокрема, класичне право на свободу асоціацій (об'єднань) досить конкретно визначено у статтях 36 і 37 Основного Закону. За своїм обсягом ці статті є чи не найбільшими у розділі II Конституції.

Завершуючи аналіз питань співвіднесеності Конституції України і міжнародних документів про права людини, зазначимо, що всі вони визначають юридичні гарантії прав і свобод. Поза їх текстами здебільшого залишилися декларації гарантій, які були "родовою ознакою" так званих соціалістичних конституцій. Частина сприйнятих юридичних гарантій сформульовано як права.

Найзагальнішою юридичною гарантією прав і свобод є право на судовий захист. У ст. 55 Конституції України записано, що "права і свободи людини і громадянина захищаються судом". Про право на судовий захист йдеться, зокрема, у ст. 8 Загальної декларації і в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. До юридичних гарантій прав і свобод віднесено так звані процесуальні гарантії. В науці конституційного права їх іноді визначають як права людини в досудовому і судовому процесах. Серед міжнародних документів найдокладнішою щодо процесуальних гарантій можна вважати Європейську конвенцію про права людини і основні свободи з протоколами до неї. Серед конституційних приписів відповідного змісту можна виділити положення ст. 29 Основного Закону, де йдеться про особисту недоторканність. Ці положення сформульовано в дусі знайомої світовому конституціоналізмові ще з XVII ст. демократичної процедури "хабеас корпус" [2].

Слід зазначити, що сучасний міжнародно-правовий механізм захисту прав і свобод людини охоплює міжнародні організації та установи, що безпосередньо розглядають питання, пов'язані з порушенням прав і свобод людини, а саме:

1. Центр з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН.
2. Комісію з прав людини ООН.
3. Спеціальні органи ООН – Комітет із прав людини (Міжнародний пакт про

громадянські і політичні права), Комітет з економічних, соціальних та культурних прав (Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права), Комітет з прав дитини (Конвенція про права дитини), Комітет із ліквідації расової дискримінації (Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації), Комітет проти застосування катувань (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання).

4. Верховний комісар ООН із заохочення і захисту всіх прав людини (з прав людини). За розпорядженням Верховного комісара ООН з прав людини встановлено „лінію прямого зв'язку з питань прав людини” – постійно діючу лінію факсимільного зв'язку, яка дозволяє Центру з прав людини ООН контролювати надзвичайні ситуації в галузі порушень прав людини. Лінія прямого зв'язку доступна для жертв порушень прав людини, для їхніх родичів і неурядових організацій.

5. Європейський суд із прав людини. У громадян України можливість звертатися до Європейського суду з'явилася після вступу України до Ради Європи і прийняття 17 липня 1997 р. Закону України „Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року”, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Відповідно до Конвенції Європейський суд працює на постійній основі та складається з 40 суддів (по одному від кожної держави – члена Ради Європи).

Стосовно заяв про порушення прав і свобод з боку держави, що надходять від громадян України, Європейський суд: 1) може прийняти справу до розгляду тільки після того, як було використано всі національні засоби захисту аж до звернення до Верховного Суду України і не пізніше шести місяців від дати прийняття остаточного рішення відповідною національною установою України; 2) не розглядає заяв, які надійшли до суду ще до того, як Україна стала членом Ради Європи; 3) не розглядає індивідуальних заяв, якщо вони: анонімні; за своєю сутністю порушують те саме питання, що вже було розглянуто Європейським судом або вирішене іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і не містить ніякої нової інформації; є зловживання правом на оскарження або явно необґрунтованими; є несумісними з положеннями Конвенції або протоколів до неї.

Європейський суд приймає до розгляду лише такі скарги, які пов'язані з порушенням прав, що гарантовані Конвенцією і протоколами до неї. До них, зокрема, відносять права: на життя; на повагу до гідності; на свободу і особисту недоторканність; на законність обвинувачення і справедливості належного та безстороннього суду; підозрюваного, обвинуваченого на захист; на те, що відносно кожної людини закон не матиме зворотної сили, крім випадків, коли він пом'якшує чи скасовує відповідальність особи; засудженого на перегляд вироку; на компенсацію шкоди, завданої незаконним засудженням; не бути вдруге покараним за один і той самий злочин; на невтручання в особисте і сімейне життя; на недоторканність житла; на таємницю листування; на свободу думки, совісті й релігії; на свободу виявлення поглядів; на свободу мирних зборів; на участь в асоціаціях (політичних партіях і громадських ор-

ганізаціях); на створення сім'ї, а також право чоловіка і жінки мати рівні громадянські права у шлюбі; на захист від будь-якої дискримінації; на приватну власність; на освіту; виборче право; право не бути позбавленим волі лише на підставі неспроможності виконання свого договірною зобов'язання; на вільне пересування і свободу вибору місця проживання на території певної держави, де людина законно перебуває; вільно залишати будь-яку країну, право громадянина не бути висланим з території своєї держави, а також право безперешкодного в'їзду на її територію; право іноземця не бути свавільно висланим за межі держави, на території якої він законно проживає [3, С. 154-156].

Європейський суд не скасовує та не змінює рішення національних судів, а виносить нове рішення, яке є обов'язковим для виконання державою. Як влучно зазначив Р. Рісдал, Європейський суд „може служити останнім притулком для громадян. Ніхто не повинен розраховувати отримати від нього більше, ніж сприяння виконанню національними судами їх завдання щодо захисту прав людини” [5, С. 36].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що саме з моменту ратифікації Конвенції про захист прав і основних свобод людини, в Україні питання забезпечення верховенства людини над державою, перетворення її на суб'єкт не тільки конституційного, а й міжнародного права, набуває практичного характеру. Незважаючи на те що діяльність Європейського суду є додатковою, оскільки основний „тягар” щодо цього захисту мають узяти на себе національні юрисдикційні органи, Європейському суду з прав людини належить найвища юрисдикція у галузі судового захисту прав та свобод людини, що безпосередньо пов'язано з частиною четвертою статті 55 Конституції України. Тобто рішення Європейського суду у цій сфері буде остаточним, і його повинні виконати відповідні національні державні органи.

Отже, питання захисту прав людини на міжнародному рівні мають актуальне значення. Їх розв'язання, саме, й допомагає забезпечити захист і гарантії фундаментальних прав і свобод.

1. Свінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментарі до статті 9 Конституції України) / В. Свінтов // Українське право. – 1998. – № 1. **2.** Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка; НАН України; Ін-т держави і права. – 2-е вид., доопр. – К. : Наук. думка, 2000. – 732 с. **3.** Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 4-те, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2006. – 568 с. **4.** Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с. **5.** Рісдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе / Р. Рісдал // Государство и право. – 1993. – № 4. **6.** Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – К. : Вид-во „Реферат”, 2002. – 344 с.

Рецензент: к.філос.н. Новічков Г. В. (НУВГП)